

předpokladem k naplňování samotného smyslu bytí armády. Působení úseku sociálních a humanitárních věcí uvnitř armády je přitom nutné považovat za rozhodující. Zámyslem je dosáhnout toho, aby se každý příslušník armády ztotožnil s jejími funkcemi a cíli jako armády demokratické společnosti, zároveň zajistit odpovídající pracovní i životní podmínky příslušníků armády.

Náročnost stanovených cílů vyžaduje sjednocení všech složek FMO, které se koncepčně, odborně metodicky i realizačně bezprostředně podílejí na rozvoji sociálního systému ČSA, mají v tomto směru vymezené funkce, pravomoci, ale také odpovědnost.

Náročný a dlouhodobý úkol také v tomto smyslu čeká armádu ve výchově a přípravě velitelů k překonání jejich nedostatečných znalostí poznatků společenských věd pro účinné sociální řízení i vedení lidí. Proto byla přijata konkrétní opatření ve výuce na vojenských vysokých školách, jsou zřizovány zdokonalovací kurzy s náplní z oblasti teorie organizace a řízení, sociální psychologie, sociologie atd. Podobně budou rekvalifikováni také pracovníci z oblasti sociálního řízení i z celého úseku sociálních a humanitárních věcí.

Vojenská doktrína ČSFR, dlouhodobé a krátkodobé cíle rozvoje ČSA potvrzují opodstatněnost vytvoření úseku SHV, o jehož potřebě, stejně jako o nutnosti profesionalizace jeho orgánů, přípravy velitelů a náčelníků v oblasti sociálního řízení, není pochyb.

PhDr. Miroslav Purkrábek, CSc.

DEMOKRATIZACE ARMÁDY - POJEM A PROCES

Krátce po listopadu 1989 vznikla nezbytnost demokratizovat Československou armádu, aby se stala součástí systému demokratické společnosti, mohla plnit úlohu ručitele její bezpečnosti a stability ve vnějších vztazích.

Od počátku bylo všem, kdo věděli, co všechno bude nutné v armádě měnit, jasné, že to bude dlouhodobý proces. Mnozí radikálové si však představovali, že demokratizace armády může být uskutečněna okamžitě, část důstojníků a generálů i civilistů, kteří se nevymanili z představy, že armáda musí zůstat autokratickým systémem, připouštěli, že bude podřízena civilním demokratickým orgánům, ale soudili, že její vnitřní život a řízení demokratizovat nelze. Byli jsme dokonce svědky, že funkcionář, který byl předsedou demokratizační komise

armády, se vyslovil před reprezentativním fórem velitelů a náčelníků, že se mu ani slovo demokratizace vyslovovat nechce.

Je zřejmé, že tu došlo k výraznému významovému posunu pojmu demokratizace armády. Byl uveden do rozporu s pojmy nedílná velitelská pravomoc, vojenská kázeň a dalšími, které jsou pro armádní organismus zvláštní. Demokratizace armády byla ztotožněna s některými jejími atributy, jako je diskuse, volba, hlasování, čímž se zdůvodňovala její neslučitelnost s principy vojenské organizace. Nebyla však uváděna do souvislosti s jejími podstatnými znaky, jako je demokratické občanství, odpovědnost, úloha demokratické účasti na nedílné velitelské pravomoci, občanské složky vědomé vojenské kázně, otevřenost armády vůči veřejnosti aj.

Soudím, že je nutné se zastavit u vymezení demokratizace jako historicky vzniklého pojmu i jeho označení procesu, který probíhá v armádě, aniž popírá její specifiku, ale naplňuje ji novým obsahem.

Demokratizace armády je označení procesu, kterým procházejí armády států, jež po porážce totalitního vytvářejí pluralitní demokratický politický, sociální a ekonomický systém. Tento proces je charakteristický koncem 90. let 20. století pro země střední a východní Evropy po vítězství demokratických revolucí nad stranickostátní komunistickou diktaturou, avšak také pro Španělsko a Portugalsko po porážce diktátorských režimů v 70. letech. Je vyvolán charakterem protidemokratického zaměření a kádrové skladby, systému řízení a výchovy armád totalitních států, ve střední a východní Evropě jejich vazalským postavením vůči SSSR a jeho útočné brežněvovské vojenské doktríně. Demokratizace armády vychází ze skutečnosti, že pro uplatnění obranné doktríny a určení státní svrchovanosti demokratického státu nestačí dlouhodobě spoléhat na loajalitu bývalé armády, což se zpravidla v prvním období po porážce diktátorského režimu děje, ale že všechny funkce armády, profesionální aparát armády, velení a výchova i postavení vojáka jako občana, musí být uvedeny do souladu s demokratickým vývojem společnosti. Demokratizace armády tak představuje revoluční přebudování armády, která při dodržování zvláštností řízení vojenského systému jako ozbrojené organizace, podřizuje armádu důsledně společenské kontrole, zejména parlamentní, staví působnost i postavení jejich příslušníků na občanský základ, s plným dodržováním demokratických občanských práv a povinností, lidské důstojnosti vojáků, humanálních vztahů i podmínek výkon vojenské služby.

Pod vlivem pokroku odzbrojovacích jednání ve světě a vývoje k vytváření systému evropské kolektivní bezpečnosti, v důsledku pacifistického zaměření velké části západoevropského obyvatelstva, zvláště mládeže, stávají se aktuálními některé otázky demokratizace i v armádách demokratických států Evropy. Ve Francii a Itálii jsou nově řešeny otázky občanských práv vojáků. Vznikly i mezinárodní organizace, jež se zabývají kupř. zájmy vojáků základní služby a mezinárodní zařízení, jako Západoevropské unie, sdružující představitele 9 západoevropských států ze zahraničně politické a vojenské oblasti, která sladí dozor nad odzbrojovacími procesy, konzultuje vztahy mezi armádami a občanskou veřejností. V roce 1990 rozšířila své styky i s Maďarskem, Polskem a Československem.

Demokratizace Československé armády byla zahájena počátkem roku 1990 personálními a humanizačními opatřeními, podřízením armády parlamentní kontrole, zrušením organizací KSČ a stranickopolitického aparátu v armádě, pozastavením členství a činnosti vojáků v činné službě v KSČ, či jiných politických stranách a hnutích, ustavením nezávislých zájmových organizací v armádě - Svazu vojáků z povolání, Svazu vojenské mládeže a Federálního odborového svazu občanských zaměstnanců. V dalším období se demokratizace armády prohlubuje a má podstatnější vliv na systém velení i řídicích vztahů v armádě, výchovu vojáka

jako demokratického občana, otevření armády vůči občanské veřejnosti i spolupráci armády s ní.

V Československé armádě byla v roce 1990 demokratizace armády zaměřena na zásadní změny jejich funkcí:

- **vnější** v souvislosti s celosvětovými a evropskými vývojovými směry (politickými, ekonomickými, kulturními, všeobecně civilizačními),

- **vnitropolitické** v závislosti na úloze armády vůči demokratickému rozvoji společnosti, politickým stranám, občanským iniciativám a hnutím, církvím, ekonomickým a kulturním aktivitám,

- **funkčních a strukturálních změn vnitřního uspořádání**, činností, vztahů samotné armády jako státního zařízení, ozbrojené organizace i specifického sociálního podsystemu celé společnosti.

Determinantou změny vnějších funkcí armády je především skutečnost, že demokratické Československo se stává svrchovaným státem v politickém, ekonomickém, kulturním i vojenském smyslu. Je to důsledek nového zaměření Československa na evropský dům, na rovnoprávné postavení vůči všem státům.

To předpokládá změnu vojenské doktríny na obrannou a aktivně kooperativní směrem k vytváření evropského bezpečnostního systému: znamená to poměrně rychle připravit, doslova obrátit vojenskopolitické myšlení příslušníků armády, zvláště velitelského sboru; vyžaduje to řetěz změn v samotné skladbě a profilu armády, např. vzhledem ke snížení jejich počtů, bojových prostředků i v povaze činnosti a úloze jejich některých složek, zejména velitelskoštábních, aby rychle získaly schopnost a návyky k této mezinárodní spolupráci.

Výrazně novou funkcí armády je její podíl na uskutečňování odzbrojovacích opatření. S tím je spojena soustava příprav a úkolů pro velitele, štáby, pracovníky výchovy, kultury i vojáky základní služby.

Novou vnitrosociální funkcí armády je začlenění a působení armády jako součásti demokratického státu.

Klíčovou otázkou ve vztazích armády a demokratické společnosti je přechod armády na státní politické postavení a její podřízení politické moci demokratického státu.

Vycházím z poznatku, že podstata vztahů mezi armádou a společností spočívala vždy v mocenské rovině, tj. jaký je podíl důstojnického sboru na politické moci ve státě, jaká je slučitelnost profesionální vojenské etiky s politikou i ideologií státu.

Samuel P. Huntington uvádí ve své práci *The Soldier and the State* (v r. 1957) tři kritéria pro typologii vztahů armády a společnosti: charakter převládající ideologie - v rozpětí od promilitaristické k protimilitaristické, úroveň vojenské politické moci a vysoký, či nízký vojenský profesionalismus. Tato kritéria podmiňuje stupněm bezpečnosti společnosti před ohrožením. Uvádí dva krajní typy: na jedné straně Prusko a Německo v epoše Bismarcka a Moltkeho (1860-1890) - s provojenskou ideologií, vysokou politickou mocí vojáků a vysokým vojenským profesionalismem, na druhé straně - antimilitaristická ideologie, nízká vojenská politická moc a vysoký vojenský profesionalismus v USA od občanské do 2. světové války.

Zvláštní pozornost zaslouží model řešení vztahů armády a společnosti v demokratických společnostech. Platí tu obecný směr vývoje a požadavek o co nejmenší podíl vojáků na politické moci. Dosahuje se jí civilní kontrolou armády se dvěma doplňujícími se formami: subjektivní (SCK) a objektivní (OCK). První se uplatňuje civilizováním armády, tím, že z armády vytváří co do složení i účasti na politických činnostech zrcadlo státu. Nevýhodou SCK je, že se armáda může stát arénou soupeřících politických sil ve společnosti a že se některá z nich může armádu zmocnit. OCK armády naopak zachovává armádu ve stranickém smyslu politicky neutrální. Je možná za předpokladu vysoké profesionalizace armády. Tato metoda nečiní z armády barometr politických zápasů ve společnosti, ale dovoluje, aby byla

podřízena jen legitimní civilní moci. Žádoucím stavem civilní kontroly armády je, aby udržovala vnitřní rovnováhu mezi vnitřními snahami a zájmy vojenských profesionálů i vnější politikou, v níž se mohou angažovat.

Novodobé poznatky o úloze armádního vedení v protidemokratickém puči v SSSR a vojenský puč jugoslávské armády nutnost bedlivého dodržování tohoto demokratického pravidla zdůrazňují.

V užším smyslu se civilní kontrola armády zpravidla nejpodstatněji odehrává ve vztahu k vedení státu, k parlamentu a k občanské veřejnosti. Ostatní vztahy jsou do velké míry na typu civilní kontroly armády v těchto třech oblastech závislé.

Civilní kontrola prostřednictvím hlavy státu (prezidenta, krále) bývá nejobvykleji zajištěna tím, že hlava státu plní funkci vrchního velitele armády (např. v USA, Francii, Rakousku, ČSFR - prezident, v Belgii, Norsku, Velké Británii - panovník, ve Švýcarsku - spolková rada apod.). Hlava státu řídí armádu buď bezprostředně ministrem obrany nebo pomocí poradních orgánů, jako je rada obrany ve Finsku, rada obrany státu v ČSFR, či spolková bezpečnostní rada v SRN, a dalších součinnostních orgánů. Poradní orgán je v některých státech nezávislý na ministerstvu obrany. Zvláštní systém řízení armády měla armáda v předválečném Československu. Prezidentu republiky (zároveň ministru obrany) podléhal vedle náčelníka hlavního štábu (profesionálního velitele armády) generální inspektor československé branné moci. Tento inspektor soustřeďoval ve své funkci kontrolní dozor nad stavem, výsledky výcviku a výchovy v útvech i činnosti štábů. Byl poradním orgánem ministra, měl právo předkládat návrhy přímo prezidentu republiky. Byl místopředsedou armádního poradního sboru a měl poradní účast v nejvyšší radě státu. Jemu byli podřízeni inspektoři jednotlivých zbraní.

V podřízení armády hlavě státu je účelné i symbolicky prokazováno spojení armády se svrchovaností státu, s nadstranickou státní politikou a vojenskou doktrínou státu. Tyto vztahy platí v demokratických státech. V totalitních diktaturách komunistického typu, kde není hlava státu svrchovaná z titulu své funkce, ale stranické funkce, má řízení armády hlavou státu pouze formální význam, fakticky je armáda pořízena politické straně.

Druhým ústředím civilní kontroly armády je parlamentní kontrola. Je charakteristickým výrazem společenské kontroly, protože dozírá na armádu reprezentativním sborem zástupců společnosti. V pravomoci parlamentů vůči armádám se v demokratických společnostech zpravidla soustřeďuje právo vyhlásit válku, rozhodnout o zasazení armády v zahraničí, schvalování pojetí a členění armády, velikosti a typu armády, její výzbroje, schvalování rozpočtových výdajů na armádu. Parlamenty si zpravidla zřizují různé výbory pro kontrolu ozbrojených sil (v USA výbor pro ozbrojené síly, v ČSFR branné a bezpečnostní výbory Sněmovny lidu a Sněmovny národů). V některých armádách jsou pro usnadnění styku s parlamentem zřízeny zvláštní orgány, v Československu generální inspektor jako volený orgán Federálního shromáždění.

Vztah armády a veřejnosti se sice v reprezentativní podobě odehrává v parlamentní kontrole armády, avšak má bezprostřední formy styku veřejnosti s armádou. Intenzita těchto vztahů je závislá na otevřenosti, či stupni izolovanosti armády vůči veřejnosti. Vysoký stupeň otevřenosti armád demokratických států vůči občanské společnosti přináší vedle nepřímé civilní kontroly armády možnosti podpory armády, spolupracovní a výchovné příležitosti ozbrojených sil, např. v branné přípravě obyvatel. Vzniká tu však i nebezpečí průniku stranických a se státní politikou neslučitelných ideologických vlivů. Vzhledem k tomu u mnoha armád je buď zakázána, či omezena činnost politických stran a hnutí v armádě.

Zvláštní význam se přikládá komunikačním stykům armády s veřejností. Mají mimořádný význam pro ovlivňování veřejného mínění v otázkách obrany a vojenské služby, také pro zapojení civilní veřejnosti při obraně země. V některých armádách vznikly specializované tiskové a informační orgány, které zajišťují oboustranný tok informací mezi armádou a obyvatelstvem. (V Německu je to informační a tiskový štáb ministerstva obrany, ve Francii je to informační služba v ozbrojených silách a služba pro vztahy k veřejnosti, v Československé

armádě byly v r. 1990 zřízeny Rady pro spolupráci s veřejností u všech stupňů vojenského velení, a orgány pro styk s veřejností.)

Ve svém úhrnu vztahy armády a společnosti tvoří strategický faktor obrany země. Zatímco civilní kontrola armády zajišťuje podřízení ozbrojených sil politice státu a státní svrchovanosti, styky, rozhovor a spolupráce armády s veřejností vytvářejí její zvláštní národní a kulturní zázemí s vyjádřením historických tradic, sociálně psychologických postojů k obraně a novodobých otázek, které se např. odehrávají na cestě k evropské bezpečnosti i při přetváření společnosti od zestátněné ekonomiky k tržnímu systému. Ve vztazích armády a společnosti se odráží šíře proměn životního stylu i společenského myšlení. Vztahy armády a společnosti zasahují vlastní vývoj armády takovou měrou, že už není do budoucna myslitelná ani vojenská strategie, operační a taktická činnost, ani formování ducha armády bez jejich citlivého dodržování.

Za jednu z nejzávažnějších otázek v začlenění armády do demokratické společnosti je, dle mého názoru, nezbytné považovat přípravu vojáka jako **odpovědného občana**. Jde o nový úkol, protože máme co dělat s normalizační deformací postavení i vědomí našich občanů, tedy i příslušníků armády, kde bylo navíc pojetí občana většinou omezeno na postavení a činnost komunistické straně podřízeného příslušníka státního aparátu. Je nutné vytvořit ve vědomí, v hodnotovém zaměření i chování vojáků z povolání, základní služby, občanských pracovníků nový typ političnosti - nestranické političnosti státotvorného společensky odpovědného občanství. Myslím, že bude přitom nevyhnutelné překonávat značnou zátěž minulosti, která vytvořila určité stereotypy chování, náhledů, vyčkávání na směrnice i v otázkách, kdy mají jednat sami. Vážné je, že o zátěž jde snad větší měrou především u těch, kdo mají věst - velitelů a náčelníků.

Otevřený vztah armády k veřejnosti se bude projevovat intenzivnějšími styky veřejnosti s vojenskými jednotkami, útvary a dalšími představiteli vojenského života. Spolu s možností vstupu veřejnosti do kasáren v určených dnech, umožnění její účasti na vojenských akcích, např. cvičeních, se armáda sama chápe iniciativy a sama organizuje rozhovor s občany, vytváří při vojenských kulturních zařízeních kluby zájemců o poznávání vojenské služby, obrací se s požadavkem společného postupu k voleným orgánům a společenským organizacím, hnutím v případech řešení společných problémů apod.

Ve třetí oblasti demokratizace armády jde o **uspořádání vnitřních funkcí, členění, vztahů a činností samotné armády**. Zasahuje všechny oblasti života armády. Dosud uskutečněná opatření a strukturální změny lze považovat jen za vytvoření nezbytného rámce demokratizace.

Klíčovou úlohu má především prosazením těchto principů moderní demokracie:

- uplatnění demokratického podílu příslušníků armády při přípravě a plnění vojenských činností,

- výchova vojáků jako občanů demokratické společnosti se zvláštním posláním,

- uplatnění občanských práv, sociálních jistot, humanizace prostředí, podmínek vojáků i občanských pracovníků armády.

Demokratizace armády zabezpečuje demokratický podíl za podmínek nedílné velitelské pravomoci a přísné vojenské kázně. Jeho uplatnění je zvláštní, neznamená oslabení velení a kázně, ale znásobení možností vedení lidí, dokonce i rozhodování, posílení uvědomělého prvku vojenské kázně. Vyžaduje překonání zbyrokratizované praxe velení spoléhající na administrování, která nedávala příležitost podřízeným projevit iniciativu v přípravě rozhodnutí velitele i praxi, jež záměrně vyřazovala pod záminkou nadměrného utajení, či jiných omezení mnohé příslušníky štábů i podřízených na přípravě, často i plnění úkolu. Neblahý vliv mělo překračování pravomocí podřízených, někdy i více než o jeden stupeň. Praxe některých velitelů v normalizačním období zatížila tyto vztahy mezi nadřízenými a podřízenými byrokratickým dědictvím, které bude nutné překonat.

Podíl bude hlavním znakem partnerských vztahů velitelů a Svazu vojáků z povolání, Svazu vojenské mládeže a odborové organizace občanských pracovníků. Bude nezbytné urychleně a intenzivně získávat zkušenosti a seznamovat s nimi co nejširší okruh příslušníků armády.

Výchova vojáků jako občanů demokratické společnosti je podstatnou a rozhodující součástí demokratizace armády.

Zrušením stranického vedení armády, stranickopolitického aparátu a organizací KSČ v armádě, ideologické výchovy vojáků byl učiněn první krok. Další musí vybudovat systém, který zaručí a bude soustavně uskutečňovat občanskou výchovu vojáků v demokratickém nestranném smyslu.

V tomto směru demokratizace armády zahrnuje zabezpečení takového členění a kvalifikovanosti vychovatelů (velitelů a náčelníků), aby byli s to výchovu vojáků - demokratických občanů uskutečňovat. Výrazným a demokratizačním opatřením bylo zřízení komplexního systému řízení a kultivace lidí v armádě místo přechodného aparátu výchovy a kultury. Je pojat jako systém sociálního řízení a humanizace, pomáhající velitelům a náčelníkům při vedení, výchově, kulturním a tělesném rozvoji vojáků. Zahrnuje sociální řízení a sociální služby (sociologické, právní, psychologické, kulturní, sociální péči), personální činnosti, školské i mimoškolní vzdělávání, tělesnou výchovu, sport, rekreaci, styk s občanskou veřejností i zabezpečování podmínek pro účast vojáků na církevních obřadech, poskytování duchovní útěchy.

Další oblast demokratizace armády představuje vychování vojáků z povolání jako vojenských profesionálů demokratické společnosti s ohledem na změny v budoucím profilu armády.

Demokratizace bude v Československé armádě vytvářet podmínky pro intenzivní přípravu občanské, sociální vojenskoodborné a manažerskořídící rozměry profilu různých typů vojenských profesionálů. Bude rozvíjet jejich politickou a vojenskou pravomoc, odpovědnost a stavovskou aktivitu. K obecným předpokladům demokratizace armády patří uplatnění občanských práv, sociálních jistot, humanizace prostředí, podmínek vojáků a občanských pracovníků.

Demokratizace armády je v této oblasti zaměřována k tomu, aby byla zrušena všechna objektivně nezdůvodněná omezení občanských práv vojáků z povolání i vojáků základní služby, zákonně i skutečně. Dále vyžaduje odstranit podmínky a nevyhovující prostředí, jež ohrožují lidskou důstojnost a občanská práva vojáků. Další součástí demokratizace je zajištění odpovídajících sociálních jistot vojáků z povolání s ohledem na připravované změny v členění ČSA, stejně tak jako zaručení osobního volna vojáků ke kulturnímu vyžití, pro zájmové činnosti, odpočinek i návštěvy bohoslužeb pro věřící vojáky.

